

Igor Cvejić

MOŽE LI POSTOJATI NEGATIVAN ESTETSKI SUD O UZVIŠENOM?

APSTRAKT: Kada govorimo o estetskom sudu kod Kanta svakako je glavni primer sud ukusa, odnosno o lepom i ružnom. Međutim, pored suda ukusa, Kant govori o drugoj vrsti estetskih refleksivnih sudova, sudu o uzvišenom. Glavno pitanje kojim se ovaj rad bavi je da li možemo u slučaju uzvišenog da govorimo o negativnom estetskom sudu, o sudu o onome što bi bilo suprotno uzvišenom na način na koji je ružno suprotno lepom. Nakon razmatranja sličnosti i razlika ružnog i uzvišenost, te iznošenja formalnih problema da uopšte mislimo estetski sud o onome što je suprotno uzvišeno, pokušaćemo da pozitivno odgovorimo. Razmatraće se prvo sadržajni (objekt) argument, zatim argument na osnovu odnosa duševnih moći, koji će se pokazati kao nedostatan. Kao najpribližnije rešenje razmatraće se specifičan vid smešnog.

KLJUČNE REČI: uzvišeno, negativan estetski sud, ružno, smešno, smeh

Kada govorimo o estetskom sudu kod Kanta, onda je svakako glavni primer sud ukusa, odnosno sud o lepom (ili ružnom). U tom pogledu čini se da je pitanje o tome kako razumeti negativan estetski sud sasvim jasno, barem dok ne uđemo u teorijske detalje Kantovog shvatanja suda o ružnom i nedostatka njegovog preciznog objašnjenja. Međutim, sve dok ostajemo na nivou osnovnog pitanja šta negativan sud ukusa treba da bude ostaje jasno da za Kanta moramo razlikovati lepo, ono što nije lepo i ružno (V-Lo/Pöhlitz, AA 24: 514). Radi se, dakle, o dva tipa negacije, jednoj u koja predstavlja odsustvo (ono što nije lepo) i suprotnost lepog (ružno). Ova distinkcija, u skladu sa jednom od osnovnih formulacija lepog kao onoga što se dopada bez ikakvog interesa (Kant 1991:102, KU, AA 05: 211), praćena je razlikama u kvalitetu, odnosno valenci, prateće osećajne reakcije: ružno se odnosi na mogućnost da nešto bez povezanosti sa interesom izaziva osećaj nezadovoljstva, nedopadanje (*ibid*), dok se kod onoga što nije lepo radi o odsustvu bezinteresnog bilo dopadanja, bilo nedopadanja. U Kantovom glavnom delu o estetici, *Kritici moći suđenja*, pored suda ukusa pojavljuje se, pak, i sud o uzvišenom. S jedne strane mogućnost toga da postoji ono što nije uzvišeno sasvim sigurno nije problematična. Šta više, zbog toga što je doživljaj

uzvišenog pre jedno ekstremnog iskustva većina našeg iskustva spada pod registar neuzvišenog. Međutim, kada s druge strane postavimo pitanje da li postoji ono što je suprotno uzvišenom, analogno tome da je ružno suprotno lepom, nalazimo se na mnogo klizavijem terenu. To pitanje je centralna tema ovog rada.

Ružno i uzvišeno

Postoje osnovani razlozi za sumnju da pitanje o onome što je suprotno uzvišenom uopšte nije smisljeno. Videli smo da je osnovna razlika između lepog i ružnog mogla da bude jednostavno načinjena, tako što se ukazalo na različitu valencu osećaja koji je u pitanju, dakle na suprotnost osećaja zadovoljstva i nezadovoljstva, okarakterisanog kao bezinteresno dopadanje, odnosno nedopadanje. Međutim, uzvišeno Kant opisuje kao složeni osećaj koji se sastoji iz nezadovoljstva time što je predmet nepodesan za naše kognitivne sposobnosti (obuhvatanje uobraziljom), ali istovremeno zadovoljstva time što se to nepodesno stremljenje uobrazilje pokazuje podesnim u pogledu na ideje ume. Prema tome, osećaj nezadovoljstva je već uključen u kompleksnu strukturu osećaja uzvišenog, tako da analogija sa ružnim, barem na najjednostavniji način izvedena nije od mnogo koristi.

Prethodni razlozi naveli su određeni broj autora da pitanje analogije sa ružnim ne traži ukazujući na moguću suprotnost uzvišenome, već na sličnosti između ružnog i samo jedne strane uzvišenog, negativne koja dovodi do nezadovoljstva. Prema Kantovom objašnjenju, lepo se ukratko objašnjava svrhovitošću predmeta u prosuđivanju za naše saznanje uopšte koje je povezano sa osećajem zadovoljstva. Otuda bi se, i pored nedostatka tekstualne evidencije, moglo reći da ružno, po svemu sudeći, treba da se odnosi na neku nesvrhovitost predmeta s obzirom na naše saznanje uopšte, skopčanu sa osećajem nezadovoljstva. Uzvišeno Kant karakteriše kao suprotno svrsi (Kant 1991:135 KU, AA 05: 245) s obzirom na upotrebu uobrazilje. Čini se da se nameće sličnost između ružnog i uzvišenog, koja ukazuje na to da bi oni ružni predmeti u stvari podsticali osećaj uzvišenog. Pored ostalih argumenata koje ćemo izneti u daljem toku rada, ova sličnost ipak se pokazuje neplodnom iz najmanje dva razloga. Prvi je što je opseg predmeta koje Kant nabroja da nazivamo uzvišenim (prostrani okeani, snažne stene, olujni obluci sa munjama i gromovima, itd.) sasvim specifičan i teško da bi odgovarao ružnom. Drugi razlog je što bi time sva priča o ružnim predmetima iščezla u opseg uzvišenog. Utoliko je možda potrebno sužavanje opsega tvrdnjom da iako su možda i ružno i uzvišeno slučajevi susreta sa besformnim objektom, samo u slučaju uzvišenog dolazi do toga da se ovaj susret poveže sa idejama uma i rezultira osećajem zadovoljstva, odnosno „sudovi o uzvišenom su metod kompenzacije za besformnost [...] slučajevi u kojima takve kompenzacije nema naprosto se prosuđuju kao slučaj ružnog (Gracyk 1986:52).

Premda se čini da se neke porodične sličnosti između uzvišenog i ružnog mogu naslutiti, ni ova limitirana analogija nije od koristi. Najuošteniji je razlog je što ona ne priznaje na odgovarajući način sasvim specifičnu fenomenologiju osećaja uzvišenog u kojoj je određena vrsta osećaja poštovanja skopčana u jedinstveni kompleksni doživljaj sa osećajem nezadovoljstva, i čiji predmeti deluju sasvim drugačije nego što bi to bili ružni predmeti. Da preciziramo, postoje makar dva razloga zašto na nezadovoljstvo koje je deo kompleksnog doživljaja uzvišenog moramo da gledamo sasvim drugačije nego na eventualno zadovoljstvo povezano sa doživljajem ružnog. I nezadovoljstvo u slučaju uzvišenog i nezadovoljstvo koje bi mogli okarakterisati u slučaju ružnog ukazuju na neku nesvrhovitost, međutim ona nije istog karaktera. U slučaju uzvišenog predmet se pokazuje nepodesnim za estetsko obuhvatanje u uobrazilji (Kant 1991:143 KU, AA 05: 251), ili, još preciznije, naša uobrazilja se pokazuje nepodesnom (*ibid*) da izloži ovaj predmet u jednoj jedinstvenoj formi, otuda predmet ostaje besforman. S druge strane, u slučaju ružnog, ako pratimo Kantovu analizu lepog, ne radi se o tome da uobrazilja ne može da obuhvati predmet u jednu formu, već da je forma predmeta koju izlaže uobrazilja (nema nikakve nesposobnosti uobrazilje) u nekakvoj vrsti nesklada (disharmonije, suprotnosti) sa razumom, te se otuda upravo forma (jedinstvo raznovrsnosti) nekog predmeta pokazuje kao nesvrhovita, odnosno ružna. Dakle, u jednom slučaju nesvrhovitost se tiče nesposobnosti uobrazilje da oformi predmet, u drugom slučaju tiče se nepodesnosti forme izložene u uobrazilji za slaganje uobrazilje sa razumom. Drugi razlog zbog koga se analogija između ružnog i uzvišenog ne pokazuje odgovarajućom je sama struktura osećaja uzvišenog. O osećaju uzvišenog Kant govori kao o jednom složenom, ali ipak jedinstvenom osećaju, na takav način da nezadovoljstvo i zadovoljstvo nisu odvojivi delovi ovog doživljaja. Preciznije, Kant osećaj uzvišenog označava „negativnim zadovoljstvom“ (Kant 1991:136 KU, AA 05: 245) i karakteriše kao osećaj poštovanja¹. Osećaj nezadovoljstva u tom slučaju nije neki od zadovoljstva nezavisni bol. Naprotiv, ista nepodesnost uobrazilje za obuhvatanje forme predmeta je i osnova zadovoljstva podesnošću istog procesa za upotrebu uma. U tom smislu, odvajanje samo jednog negativnog dela suda o uzvišenog koji bi se mogao porediti sa osećajem nezadovoljstva u ružnom deluje neprimereno.²

Ukoliko se između ružnog i uzvišenog ipak ne može napraviti uspešna analogija, onda se možemo vratiti centralnom pitanju ovog rada, a to je da li postoji nešto suprotno uzvišenom, na način na koji je ružno suprotno lepom. Premda nema analogije između ružnog i uzvišenom ukazivanje na teorijske probleme sa samog mogućnosti suda o ružnom nam može pomoći da odgovorimo na ovo pitanje, barem u toj meri da

1 O tome da i osećaj poštovanja opisan u *Kritici praktičkog uma* fenomenološki karakteriše neki vid zadovoljstva koji je povezan sa čulnim nezadovoljstvom pogledati (Kant 2004:79–81 KpV, AA 05: 73-75)

2 Videti za detaljniju razradu ovog argumenta u (Küplen 2015:103–5)

utvrdimo da li se slični problemi pojavljuju i ako pokušamo da mislimo sud suprotan sudu o uzvišenom. Kant na mnogim mestima referira na to da je ukus sposobnost prosuđivanja predmeta na osnovu bezinteresnog dopadanja ili nedopadanja, na osnovu čega se može zaključiti da se može govoriti o sudu ukusa o ružnom, koji analogno pokazuje vezu opažaja sa nekim opšte važećim nezadovoljstvom. Međutim, Kant nije nikada obrazložio sud ukusa o ružnom, naprotiv, cela analitika suda ukusa karakteriše samo lepo, i, isto tako, dedukcija suda ukusa govori samo o opštesaopštivom zadovoljstvu. S obzirom na to da Kant sam nikada nije objasnio sud ukusa o ružnom, (1) prvi problem sa kojim se suočavamo ukoliko uopšte želimo da okarakterišemo sud o ružnom je *nedostatak tekstualne evidencije*. Pored toga, postoje još dva osnovna problema, zbog kojih je teško objasniti i samu mogućnost čistog suda ukusa o ružnom: epistemološki i konstitutivni. (2) *Epistemološki* problem, koji je izneo Pol Gajer (*Paul Guyer*), se sastoji u tome što je slaganje uobrazilje i razuma nužan uslov iskustva, i prema tome mogućnosti da budemo svesni nekog predmeta. Lepo je Kant okarakterisano putem harmoničnog slaganja uobrazilje i razuma u slobodnoj igri bez nekog određenog pojma. Međutim, ukoliko se kod ružnih predmeta radi o tome da se, bez obaziranja na pojam, uobrazilja i razum nužno ne slažu, onda, naprosto, ne bismo bili svesni tog predmeta (Guyer 2005). (3) Treći problem je vezan za samo *konstituisanje* stanja prosuđivanja, kao disharmonije uobrazilje i razuma. U slučaju lepog razum je nekako pobuđen u slobodnu igru sa uobraziljom. U slučaju ružnog, pitanje je zašto bi razum uopšte ulazio u igru sa uobraziljom, ako se uopšte ne slaže sa uobraziljom. Drugačije rečeno, ili uopšte ne možemo da govorimo o disharmoniji uobrazilje i razuma ili nije jasno kako da objasnimo to da razum ostaje u disharmoničnom odnosu sa uobraziljom (videti Cvejić 2018:308–11).

Kao ni o ružnom (1) u *Kritici moći suđenja* ne postoji nikakav nagoveštaj analize suda koji bi bio suprotan uzvišenom. Šta više, *problem evidencije* o sudu koji bi bio suprotan uzvišenom je još veći nego u slučaju ružnog, jer za razliku od ružnog Kant u ovom delu nigde ne referira na njegovu mogućnost i ulogu. Utoliko bi ovo mogao biti još jedan pokazatelj da je problem postavljen kao tema ovog rada bespredmetan. (2) Međutim, u pogledu *epistemološkog problema* čini se da mogućnost suda suprotnog uzvišenom ne predstavlja problem. Da budemo precizniji, ne predstavlja problem jer već i sam sud o uzvišenom, pošto se odnosi na besformni predmet suočen je sa istim problem. Utoliko se čini da bi na isti način na koji bismo mogli da rešimo taj problem u pogledu uzvišenog, mogli da odgovorimo i na problem suda koji bi bio suprotan uzvišenom.³ (3) Problem *konstituisanja* je čini se nešto što dele i sud o ružnom i zamislivi sud suprotan sudu o uzvišenom. U slučaju ružnog to je problem pitanja zašto bi razumem uopšte ulazio u igru sa uobraziljom ako se ne slažu. U slučaju suprotnom od uzvišenog to bi morao biti problem zašto bi se um uopšte uključivao u

3 Videti za više u (Cvejić 2019)

konstituisanju ovog suda, ukoliko je odnos za to nepodesan, iako ćemo ovaj problem detaljnije moći da iznesemo tek u nastavku rada. (4) Takođe, iako to neće biti posebno adresirano u ovom radu, čini se da postoji i *moralni* problem sa sudovima suprotnim od uzvišenih. Naime, ukoliko uzvišeno predstavlja jedan odnos natčulnog i čulne prirode, u kome um ima svoju nezavisnost, a koji nas uči da nešto cenimo čak i suprotno našim čulnim interesima (Kant 1991:158 KU, AA 05: 267), onda se postavlja pitanje ne bi li sud suprotan uzvišenom predstavljao suprotnu, a po moralnost ne pogodnu sliku? Međutim, po pitanju suda o onome što je suprotno uzvišenom mogao bi se pojaviti još jedan problem. Dedukcija suda o uzvišenom, odnosno njegovo pravo na opšte važenje, zasnovana je na moralnom određenju, ukoliko bi ono što je suprotno uzvišenom ukazivalo na neki moralu nesrazmeran odnos ljudskih moći, onda bi ovi sudovi izgubili to pravo, odnosno njihova dedukcija ne bila izvodiva. (5) Najveći problem da uopšte zamislimo sud o onome što je suprotno uzvišenom proističe iz problema nedostatka evidencija, ali tiče se same fenomenologije osećaja i njemu ne možemo naći paralelu u slučaju ružnog, otuda ga nazivam *fenomenološkim problemom*. Ma koliko nam sud o ružnom bio nejasan, ono što je sasvim jasno je da bi moralo da se radi o nekom bezinteresnom nezadovoljstvu. Međutim, pošto je osećaj uzvišenog složen i sadrži kako zadovoljstvo tako i nezadovoljstvo, ostaje sasvim nejasno da li bi se njegova suprotnost morala misliti kao specifičan spoj čulnog zadovoljstva i nezadovoljstva povezanog sa idejama uma, ili bi pak i na čulnom i na nivou srazmere sa idejama uma osećali nezadovoljstvo? Ukratko, što se suda suprotnog što se suda o onome što je suprotno uzvišenom tiče ostaje sasvim nejasno kakvu fenomenološku strukturu osećaja treba da očekujemo ili da tražimo. Precizniji uvid u ove probleme možemo da imamo tek nakon što iznesemo mogućnosti za razumevanje suda o onome što bi bilo suprotno uzvišenom.

Sadržajni (objekt) argument: suprotno uzvišenom jeste ono što je apsolutno malo

Jedna od Kantovih prvih definicija uzvišenog u *Kritici moći suđenja* je „Uzvišenim nazivamo ono što je *naprosto* [apsolutno] *veliko*“ (Kant 1991:139 KU, AA 05: 248). Možde nema ničeg suvislijeg nego pretpostaviti da bi ono suprotno uzvišenom moralo biti ono suprotno ovoj definiciji, odnosno da pretpostavimo da je uzvišeno ono što je *naprosto* (apsolutno) *malo*. Pri čemu bi se naprosto, odnosno apsolutno, odnosilo na to da je malo nezavisno od svakog upoređivanja (*ibid*).

Međutim, ova postavka uvodi nas odmah u *problem relativiteta*. Naime, ispostavlja se da je sastavi deo procene da je nešto apsolutno veliko to da je drugo u odnosu na to apsolutno malo. Na primer, kada samo pomislimo na beskraj kosmosa, naše telo u njemu, ili čak planeta Zemlja i Sunčev sistem pokazuju se apsolutno malim. To je

zapravo nešto što i sam Kant konstatuje u narednoj definiciji uzvišenog: „uzvišeno jeste ono sa kojim u poređenju sve ostalo jeste malo“ (Kant 1991:141 KU, AA 05: 250). Da ne bi bilo zabune, ova primedbe ne odnosi se samo na to da je u poređenju sa uzvišenim sve drugo manje, već apsolutno malo. To je navod Kanta, kada objašnjava našu zamisao o kosmosu: „Tome doprinosi takvo sistematsko deljenje svetske zgrade, koje nam sve što je u prirodi veliko stalno iznova predstavlja kao malo, u stvari pak našu uobrazilju u njenoj celokupnoj bezgraničnosti, a sa njom i prirodu, predstavlja u poređenju sa idejama uma kao beskrajno male, kada uobrazilja treba da pribavi neki opis koji je skladan sa tim idejama uma“ (Kant 1991:147 KU, AA 05: 257). Navedeni problem relativiteta ukazuje da bi sud o onome što je suprotno uzvišeno bio sadržan u svakom sudu o uzvišenom, te stoga za njega zapravo ne bi bila potrebna nikakva posebna ekspozicija. Ukratko rečeno, svaki sud o uzvišenom izricao bi istovremeno sud o onome što je uobičajeno u prirodi kao suprotno uzvišenom.

Da budemo poštteni prema Kantu on o proceni apsolutno velikog ne govori na tako jednostavan način. Radi se o jednom kompleksnom fenomenološkom opisu odnosa shvatanja (*apprehensio*) i logičkog obuhvatanja (*comprehensio logica*) sa estetskim obuhvatanja (*comprehensio aesthetica*) u kome se pokazuje nedostatnost uobrazilje da neki predmet estetski obuhvati u jednu veličinu (Kant 1991:143 KU, AA 05: 251). Utoliko bi se i ako je ono suprotno uzvišenom apsolutno malo moralo očekivati da se ono zasniva na nekoj nesposobnosti uobrazilje da estetski prikaže apsolutno malu jedinicu, neulazivši ovom prilikom u pitanje da li je to uopšte moguće. Međutim, ukoliko bi se u tom sudu radilo o nepodesnosti uobrazilje da prikaže nešto beskrajno malo, onda bi se odnos sa umom, koji bi zahtevao totalitet, pokazao fenomenološki identičnim sa onim u uzvišenom. Dakle, imali bismo nesposobnost uobrazilje povezanu sa jednim čulnim nezadovoljstvom, a koja se pokazuje kao podesna za upotrebu ideja uma i utoliko povezuje sa određenim zadovoljstvom. Ukoliko je to slučaj onda se sud o onome što je suprotno uzvišenom fenomenološki ni na koji način ne bi razlikovao od suda o uzvišenom, te bi, opet, njegova ekspozicija bila sasvim nepotrebna. Na neki način ovo ukazuje na *problem konstituisanja* suda o onome što je suprotno uzvišenom. Gore smo naveli da je problem konstituisanja vezan za pitanje zašto bi se um uopšte uključivao u odnos sa uobraziljom ukoliko je on nepodesan. U ovom slučaju jasno je zašto bi um ušao u odnos sa uobraziljom, ali se pokazuje da je taj odnos identičan sa odnosom koji oni imaju u slučaju uzvišenog te je odgovor nezadovoljavajući.

Da zaključimo ukoliko prihvatimo sadržinski argument o onome što je suprotno uzvišenom, odnosno argument koji bi karakterisao beskrajno mali objekat, prinuđeni smo da prihvatimo ili da sud o uzvišenom sadrži već sud o onome što je suprotno uzvišenom ili da sud o onome što je suprotno uzvišenom ima sasvim istu fenomenološku strukturu kao sud o uzvišenom. U oba slučaja ekspozicija suda o onome što je suprotno uzvišenom pokazala bi se kao besmislena.

Argument na osnovu duševnog raspoloženja: suprotno uzvišenom se pokazuje u nepodesnom odnosu naših duševnih moći

Argument kojim bismo pokušali da odredimo ono suprotno uzvišeno kao apsolutno malo čini se nije uspeo. Umesto toga možda više sreće može biti ako argument sa sadržaja premostimo na pitanje duševnog raspoloženja. Taj korak, šta više, sasvim je opravdan jer je sam Kant smatrao da uzvišeno u pravom smislu i jeste raspoloženje: „uzvišenim treba nazvati ne objekat, već ono raspoloženje duha koje izaziva neka određena predstava kojom se bavi refleksivna moć suđenja“ (Kant 1991:141 KU, AA 05: 250). U skladu sa tim je i naredna definicija uzvišenog: „uzvišeno jeste ono što, čak i samo time što se može zamisliti, pokazuje jednu moć duše koja prevazilazi svako merilo čula“ (*ibid*).

Ukoliko bi se osnova uzvišenog mogla okarakterisati kao odnos duševnih moći u koji se pokazuje pogodnim za upotrebu uma, odnosno u kome se čulnost podređuje umu, onda se čini da bi se ono suprotno uzvišenom moglo naći u takvom odnosu duševnih moći koji, nasuprot, pokazuje neko podređivanje uma interesima čulnosti. Međutim, tu se odmah susrećemo sa *problemom konstituisanja*. Naime, Kantov fenomenološki opis suda o uzvišenom je takav da nepodesnost uobrazilje za estetsko obuhvatanje pokazuje pogodnost za primenu ideja uma. Izvan toga čini se da ideje uma ne bi trebalo da imaju nikakvu primenu na čulnost. Utoliko, ukoliko bi trebalo da zamislimo situaciju da uobrazilja, nepodesna za primenu ideja uma, na ma koji način uvlači um u igru tako da um ostane u njoj podređen ulozi, nije jasno zašto bi se um uopšte nalazio u toj igri. Problem je time samo ozbiljnije što Kantovo fenomenološko izlaganje suda o uzvišenom, za razliku od uloge razuma u lepom, objašnjava ulogu uma na taj način da um ne ulazi i ravnopravnu igru sa čulnošću, već zauzima dominantnu ulogu koja mu je namenjena.

Prethodno stanovište moglo bi da otvori i *problem dedukcije*. Kant je smatrao da za uzvišeno nije potrebna nikakva posebna dedukcija, već je sama ekspozicija ovog suda ujedno njegova dedukcija. Razlog tome, smatrao je Kant, jeste što je opravdanje za opšte važenje ovog suda *a priori* u tome što se u njemu nalazi jedan odnos duševnih moći koji mora da leži u našoj moći svrha (volje) – to jest moralnosti. Otuda, je ono na čemu se zasniva sud o uzvišenom zapravo jedno *a priori* zahtevano kultivisanje moralnog raspoloženja (Kant 1991:169 KU, AA 05: 280).

Ukoliko bi sud o onome što je suprotno uzvišenome trebao da se zasniva na drugačijem odnosu duševnih moći onda se čini da bi se izgubio osnov za njegovo opšte važenje. Međutim, ovo bi se moglo razumeti i kao lažni prigovor. Jer, ako je određena *a priori* svrhovitost razlog opštevažeg zadovoljstva, onda se čini da bi iz istog tog razloga odnos suprotan ovoj svrhovitosti bio razlog. Da budemo precizniji, ako stvar posmatramo sa jednog meta nivoa, evaluacije svrhovitosti odnosa, a kriterijum evaluacije postavimo na *a priori* zahtevani odnos, onda se sa meta pozicije može na

opštevažeći način govoriti o odnosu koji zadovoljava ili nezadovoljava. Ovakvo stajnište bilo bi zapravo vrlo blisku objašnjenju suda o ružnom koje je dao Henri Elison (*Henry. E. Allison*). Glavna Elisonova teza je da treba da napravimo razliku između slobodne igre uobrazilje i razuma, i toga da li su ove moći u harmoniji i disharmoniji. Na osnovu toga, mi možemo da razlikujemo opštost u prosuđivanju predmeta (to da prosuđujemo kako treba da prosuđujemo) od toga da li su razum i uobrazilja u harmoniji ili disharmoniji. Elison, takođe, osećaj shvata kao svest višeg reda o slaganju sazajnih moći, kao sposobnost odobravanja u slučaju harmonije ili neodobravanja u slučaju disharmonije, što omogućava tezu da se radi o osećaju nezadovoljstva, koje je logički zasnovano na opštosti prosuđivanja (Allison 2001:116). Slično rešenje bismo mogli da pretpostavimo i za sud o onome što je suprotno uzvišenome. Dakle, dovoljno je da pretpostavimo da se um i čulnost nekada nalaze u nepodesnom odnosu (na primer kada zbog straha ili sklonosti radimo nešto suprotno našem dostojanstvu i time potčinjavamo ideje uma čulnoj prirodi) i da se na meta nivou može odvijati prosuđivanje koje se oslanja na *a priori* zahtevani odnos uma i čulnosti, a koje može rezultirati odobravanjem ili neodobravanjem datog odnosa duševnih moći. U skladu sa tim osećaj višeg reda mogao bi se javiti kao zadovoljstva podređenosti čulnosti umu ili obrnuto nezadovoljstvo podređenošću uma čulnosti.

Kako bi to, međutim, izgledalo na primeru? Da li to znači da možemo da sagledamo odnos svojih duševnih moći sa meta pozicije (pozicije trećeg lica) kada smo se prestravili do gubitka dostojanstva ili smo pokvareni, sebični, moralno niski i da doводи do odobravanja ili ne odobravanja ovog odnosa koje osećamo kao zadovoljstvo ili nezadovoljstvo? I da li to možemo uradimo, odnosno osetimo, i kada procenjujemo ponašanje drugih ljudi? Čini se da je na prethodna dva pitanja odgovor potvrđan, ali takav sud izgleda ipak da se teško fenomenološki uklapa u sliku estetskog suda koji bi bio suprotan uzvišenom.

Elisonova teorija je svakako naišla i na zamerke, koje se mogu primeniti i u slučaju uzvišenog. Jedna od njih se tiče same prirode načina na koji smo svesni odnosa duševnih moći. U slučaju lepog Rejčel Zakert (*Rachel Zuckert*) zamera Elisonu to da ako je svest o odnosu duševnih moći estetska, a ne diskurzivna, to jest osećaj zadovoljstva, onda ona samo „otkriva“ da dato stanje predstavljanja težimo da održimo, a pomoću nje ne uviđamo diskurzivno da li se radi o odgovarajućem odnosu duševnih moći (Zuckert 2007:313 fn. 47). Hana Ginsborg (*Hannah Ginsborg*) upućuje zamerku da Elisonova interpretacija čini nepravedno razdvajanje između estetskog prosuđivanja i osećaja, shvaćenog kod Elisona kao sposobnost odobravanja ili neodobravanja harmonije (Ginsborg 2003). Utoliko je, tvrdi Ginsborg, Elison logički obavezan ili da prihvati da je osećaj u samom estetskom prosuđivanju predmeta ili da se prikloni takozvanoj „dvo-aktnoj“ teoriji koju je zastupao Pol Gajer. Naime, prema Gajeru u sudu ukusa možemo razlikovati prvi akt prosuđivanja koji dovodi do harmonične igre uobrazilje i razuma i time do određenog osećaja zadovoljstva i drugi akt kojim

prosudujemo zasnovanost tog zadovoljstva (Guyer 1997:97). Jedan od glavnih problema sa ovakvom interpretacijom je pitanje da li drugi akt prosuđivanja može dovesti do estetskog suda u pravom smislu. Jedan od prvih kritičara koji je izneo ovu primedbu je Ričard Akvila (*Richard E. Aquila*). Njegov prvi prigovor se odnosi na shvatanje estetskog suda: prema dvo-aktnoj teoriji, drugi akt prosuđivanja je usmeren na sud *o* zadovoljstvu, dok prema Akvili estetski sud kod Kanta označava onaj sud koji se donosi preko (*by means*) zadovoljstva, tj. tako što onaj koji sudi oseća zadovoljstvo, te prema tome sud *o* osećaju zadovoljstva uopšte ne bi bio estetski sud u pravom smislu. (Na primer kao što sud „vino je prijatno“ označava estetski čulni sud, a sud „zadovoljstvo u ukusa vina je izazvano lučenjem serotonina“ jedan teorijski (objektivni) sud o poreklu osećaja zadovoljstva.) Akvila zaključuje da sud ukusa nije sud o opštem važenju zadovoljstvo, nego sud o objektu donošen putem zadovoljstva: „Ono što sudimo sa „opštim važenjem“ nije nešto, prema Kantu, što mi naprosto sudimo *o* zadovoljstvu koje imamo u nekom objektu. Pre se radi o tome da sudimo *preko* zadovoljstva (*durch eine solche Lust [folglich allgemeingültig] zu urtheilen*)“ (Aquila 1979:30)/ (Kant 1991:81 KU, AA 05: 190).

Prethodna dva izložena problema vraćaju nas na pitanje u kom smislu bi teza da je ono što je suprotno uzvišenom u nepodesnom odnosu duševnih moći adekvatna ili dovoljna. Prvi problem je što se čini da bi se moglo tvrditi da takav sud uopšte nije estetski. Naime, to bi svakako bio slučaj ukoliko bi negativan sud donosili na osnovu nekog prethodnog znanja da su duševne moći, nas samih ili neke druge osobe, u nesvrhovitom odnosu s obzirom na našu moralnost. To bi i dalje bio samo jedan moralni (praktički) sud kojim bi eventualno izricali krivicu, i koji bi svakako bio praćen određenim nezadovoljstvom praktične prirode, ali ne bi odgovarao opisu čistih estetskih sudova. Mogli bismo zamisliti i nešto blaži slučaj u kome je zaista naše nezadovoljstvo razlog uvida u nepodesni odnos duševnih moći, ali to nam više uvodi drugi problem nego što ga rešava pitanje estetskog suda o onome što je suprotno uzvišenom. Drugi problem je vezan za razdvojenost prosuđivanja predmeta i refleksije o našem sopstvenom stanju na kome je Ginsborg insistirala. S jedne strane, ipak, čini se da je ovaj problem moguće zaobići jer se uzvišeno, za razliku od lepog, zapravo ne odnosi na formu objekta. Međutim, s druge strane, problem se u stvari zaoštrava. Kako god shvatili estetski sud kod Kanta ono u čemu se interpretatori, u slučaju lepog, slažu je da primarno postoji određeno estetsko prosuđivanje predmeta koje dovodi do određenog estetskog stanja (u slučaju lepog do harmonije uobrazilje i razuma). Takođe, u slučaju uzvišenog, iako je uzvišeno pre naše raspoloženje nego predmet, osnova Kantovog izlaganje je ekspozicija kako estetskom procenom predmeta dolazi do takvog raspoloženja. Prema tome, čak nevezano za pitanje koju interpretaciju estetski sudova bismo prihvatili, moramo da se vratimo na pitanje na koji način estetsko procenjivanje predmeta može da dovede do raspoloženja koje bismo mogli suprotstaviti uzvišenom.

Argument iz spisa *O lepom i uzvišenom*: suprotno uzvišenom je smešno

Jedina teza koju Kant zaista iznosi o onome što bi bilo suprotno uzvišenom nalazi su u prekritičkom spisu *O lepom i uzvišenom* u delu u kome pokušava da razliku uzvišenog i lepog u odnosu muškog i ženskog pola. Prema toj tezi ono što bi bilo najviše suprotno uzvišenom je smešno, odnosno budalasto:

„Lepom ništa nije tako suprotno kao odvratno (*Eckel*), a ispod uzvišenog ništa ne leži dublje od smešnog (*Lächerliche*). Zato za muškarca nema pogrdnijeg naziva od *budale*, a za ženu se ništa teže ne može reći nego da je *odvratna*.“ (Kant 2002:44 GSE, AA 02: 233)

Ovu tezu je, ipak, problematično primeniti iz više razloga. Pre svega, jer je Kantovo transcendentalno izlaganje suda o uzvišenom u *Kritici moći suđenja* sasvim različito od onog u prekritičkom periodu. Jedan pokušaj da ovu tezu iskoristi koji je vredan razmatranja napravila je Mojca Kuplen. Ona polazi od toga da u smešnom zaista postoji određena neusklađenost duševnih moći, čulnosti i uma, koja bi bila suprotna uzvišenom:

„U iskustvu smešnog (*ridiculous*), međutim, ono što dominira je konačnost, čulnost i niskost ljudskog karaktera i to rezultira razočaravajućim osećajem beznačajnosti i besmisla. U oba slučaja se dešava neko obraćanje umu. Dok se uzvišeno slaže sa umom, smešno ga s druge strane odbija i kontradiciira mu“

Najinteresantije u izlaganju Kuplen je što ona u interpretaciji smešnog, odnosno budalostog, kao suprotnog uzvišenom, ne stavlja fokus na nesvrhovitost odnosa duševnih moći onoga koje smešan, već na estetskoj reakciji onoga ko prosuđuje nekoga ko je smešan:

„Ono što nam izaziva nezadovoljstvo u takvoj predstavi je prepoznavanje napuštanja noumenalne subjektivnosti koju nam um nameće u refleksiji o svetu. U svetlu toga što um očekuju, čulnost i fenomenalno nam onda nužno deluje beznačajno i razočaravajuće. Međutim, iz sasvim istog razloga iz koga nam ono budalasto izaziva nezadovoljstvo, ono nas i ugrožava, jer napuštanje uma anticipira kraj svrhe i smisla života. Ovaj poslednji momenat, prepoznavanje nesvrhovitosti sadržane u napuštanju uma, na kraju prevladava i pobuđuje smejanje. Smejanje koje je sadržano u iskustvu budalastog je odbrambeni mehanizam protiv pretnje nesvrhovitosti koju izaziva gubitak uma.“ (Küplen 2015:106)

Dakle, ključna teza koju Kuplen iznosi je da se ne radi samo o tome da postoji nesvrhoviti odnos duševnih moći kod onoga ko je smešan, već da samo prepoznavanje te nesvrhovitosti dovodi kod nas do reakcije koja iz istog razloga izaziva i nezadovoljstvo i smejanje. Na ovaj način dobili bismo interpretaciju uzvišenog koja uspeva da

odgovori na problem dedukcije, dakle sud je zasnovan na istim principima kao i sud o uzvišenom, ali pritom nudi i fenomenološku interpretacije suda o onome suprotnome uzvišenom putem objašnjenja estetske procene onoga koji prosuđuje, a ne samo (objektivno) objašnjenje nepodesnosti odnosa duševnih moći. Međutim, situacija sa problemom konstituisanja je nešto složenija. Kuplen, zaista, navodi da će i u slučaju smešnog um doći do obraćanja umu, tako što mu smešno kontradiciira. S druge strane, to je očigledno samo u slučaju kada se radi o osobi, odnosno kada u drugoj osobi kod koje očekujemo noumenalnu subjektivnost naiđemo na prevladavanje čulnosti u budalastosti; ili Kuplen mora da pretpostavi da se umske svrhe primenjuje uvek u refleksiji što bi verovatno bila prejaka teza. Na taj način, ovo bi moglo poslužiti za neku vrstu suda o pridodatoj suprotnosti uzvišenog – dakle u slučajevima kada je primena uma na predmet koji se prosuđuje već unapred određena.

Moguće je pretpostaviti i mogućnost jednog alternativnog rešenja. Kant u *Kritici moći suđenja* posvećuje jedan deo analizi smeha. Prema njoj „*smeh predstavlja jedan afekat koji poniče iz iznenadnog preobražaja napregnutog očekivanja u ništa*“ (Kant 1991:220 KU, AA 05: 332). Iako smešno/budalasto (*Lächerliche*) ne možemo poistovetiti sa smehom (*Lachen*) određena analogija smeha i uzvišenog nam može biti od pomoći. Naime, i u uzvišenom i u smehu dolazi do određenog naprezanja čulnosti, samo što se u slučaju uzvišenog ono pokazuje podesnom za upotrebe ideja uma u slučaju smeha ono iščezava u ništa (Kant 1991:221 KU, AA 05: 333), u besmisleno. Utoliko bi se moglo pretpostaviti da naprezanje čulnosti, ne u svim već samo u relevantnim slučajevima, može da poziva um da prepozna podesnost čulnosti za primenu ideja uma, ali za razliku od uzvišenog to naprezanje se pretvara u ništa, odnosno u čulnost lišenu smisla na koju Kuplen referira. Na taj način bismo mogli da ponudimo odgovor na problem konstituisanja, jer bi naprezanje čulnosti moglo biti slično onom u uzvišenom, a da pritom ne izgubimo razliku, jer umesto pogodnog odnosa sa umom, ovaj napor iščezava u ništa. Istovremeno, barem na teorijskoj ravni, sud o onome što je suprotno uzvišenom ne bi nužno bio limitiran na osobe (gde bi se radilo samo o pridodatoj estetskoj proceni), već bi se mogao odnositi i na prirodne fenomene. Uzimimo jedan primer iz literature:

„Buka kočija koje se kotrljaju preko kamenja se često zamenjuje sa grmljavinom, i sve dok ta greška traje, ova veoma vulgarna i beznačajna buka se oseća kao čudesno uzvišena. Tako se oseća, međutim, očigledno samo zato što je tada povezana sa predstavama čudesne moći i nedefinisane opasnosti – i uzvišenost se shodno tome uništava kada se ova povezanost raspusti.“ (Jeffrey 1811)

Očigledno je da bi se, što se tiče uzvišenog, ovaj sud mogao oglašiti za grešku. Međutim, momenat u kome se naprezanje čulnosti da dosegne ideje uma pretvara u vulgarnu i beznačajnu buku točkova, neminovno bi pokazivao određeni nesvrhoviti odnos čulnosti prema idejama uma, praćen smehom.

Zaključak

Kako evidencija na koji način bi Kant mogao da shvata estetski sud o onome suprotnom od uzvišenog praktično ne postoji, granice ovog rada su jako uske. On je mogao da ponudi samo razmatranje mogućnosti da takav sud uopšte može da postoji unutar Kantovski shvaćene estetike i da izvede određene logičke implikacije i logičke obavezanosti koje slede iz dostupne evidencije i argumenata. Sledeći takav pristup izneli smo argumente prema kojima se čini da bi najbliže estetskom sudu o onome suprotnom uzvišenom bilo smešno. Međutim, ne bilo koji vid smešnog ili smeha, već samo u slučaju kada postoji napor čulnosti da dosegne ideje uma. Prema iznetim argumentima, pokazuje se da bi jedan ovakav sud barem formalno bio moguć i da bi se mogao zasnivati na istim principima kao i sud o uzvišenom, te da bi takođe mogao da izbegne problem konstituisanja koji se postavlja kao jedna od najvećih prepreka da mislimo sud o onome što je suprotno uzvišenom. Analiza koju smo izneli osećaj koji bi odgovarao onome što je suprotno uzvišenom posmatra kao složen estetski doživljaj koji sadrži osećaj nezadovoljstva nesvrhovitim odnosom čulnosti i um povezan sa određenim čulnim zadovoljstvom, odnosno smehom.

Igor Cvejić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Literatura

- Allison, Henry E. (2001). *Kant's Theory of Taste: A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Aquila, Richard E. (1979). „A New Look at Kant's Aesthetic Judgment“, *Kant-Studien* 70(1–4): 17–34.
- Cvejić, Igor (2018). *Nesvodivost sposobnosti osećanja* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju).
- Cvejić, Igor (2019). „Nasilna intencionalnost uzvišenoga“, *Theoria* 62(2):53–68.
- Ginsborg, Hannah (2003). „Aesthetic Judging and The Intentionality of Pleasure“, *Inquiry* 46(2):164–81.
- Gracyk, T. A. (1986). „Sublimity, Ugliness, and Formlessness in Kant's Aesthetic Theory“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 45(1): 49–56.
- Guyer, Paul (1997). *Kant and the Claims of Taste*. 2 edition (Cambridge ; New York: Cambridge University Press).
- Guyer, Paul (2005). „Kant on the Purity of Ugly“. u Paul Guyer, *Values of Beauty: Historical Essays in Aesthetics* (Cambridge: Cambridge University Press): 141–162.
- Jeffrey, Francis (1811). „Review of Essays on the Nature and Principles of Taste (by Archibald Alison)“, *The Edinburgh Review* 18(35):1–45.

Kant, Imanuel (1991). *Kritika moći suđenja* (Beograd: BIGZ).

Kant, Imanuel (2002). *O lepom i uzvišenom* (Nova Pazova: Bonart).

Kant, Imanuel (2004). *Kritika praktičkog uma* (Beograd: Plato).

Küplen, Mojca (2015). *Beauty, Ugliness and the Free Play of Imagination: An Approach to Kant's Aesthetics* (Cham: Springer).

Zuckert, Rachel (2007). *Kant on Beauty and Biology: An Interpretation of the Critique of Judgment* (Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press).

Igor Cvejić

Can There Be a Negative Aesthetic Judgement on Sublime?

(Summary)

When we talk about the aesthetic judgement in Kant, certainly the main example is the judgement of taste, that is, beautiful and ugly. However, in addition to the judgement of taste, Kant speaks of another kind of aesthetic reflexive judgments – sublime. The main question addressed in this paper is whether in the case of the sublime we can speak of a negative aesthetic judgment, a judgment of what would be contrary to the sublime in the way that the ugly is opposite to the beautiful. After considering the similarities and differences of the ugly and sublime and outlining the formal problems of thinking at all about the aesthetic judgment of what is contrary to sublime, we will try to give a positive answer. The content (object) argument will be considered first, then the argument based on the relation of faculties, which will prove to be insufficient. The closest solution will be to consider in the specific kind of ridiculous.

KEYWORDS: sublime, negative aesthetic judgment, ugly, ridiculous, laughter